

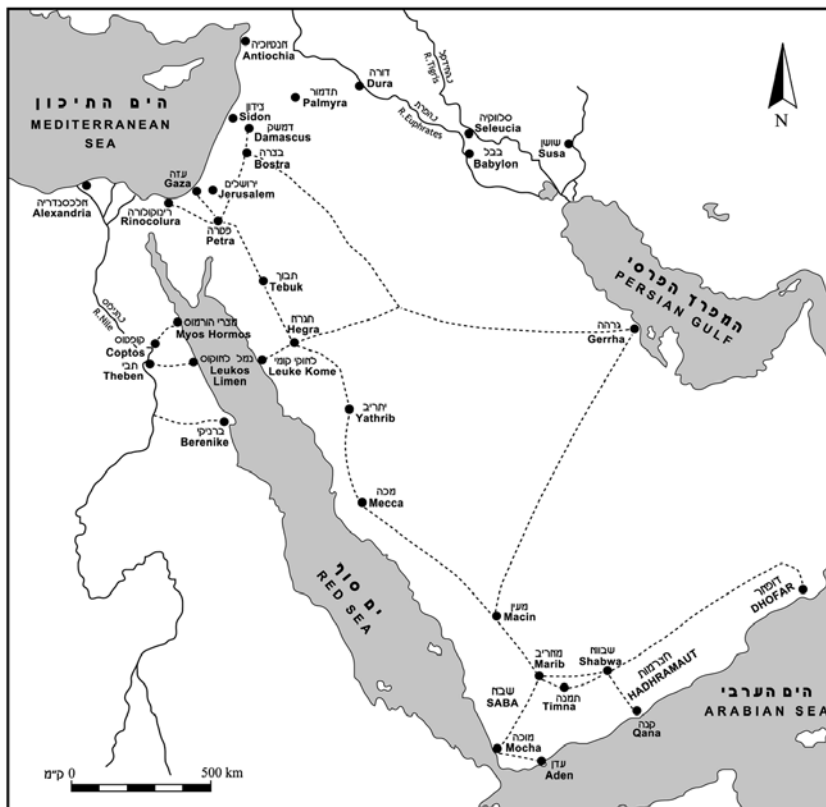
המסחר הקדום בסממני קטורת, בושם ותבלין

זהר עמר, אוניברסיטת בר אילן

על הנבטים שפעלו בנגב המרכזי ובסביבת אגן ים המלח אין כמעט עדויות כתובות. הירונימוס מקרדיה (סוף המאה ה' לפסה"נ), שדבריו מובאים אצל דיודורוס מסיציליה, מספר על שבטי ערבים נוודים שנהנו מחירות רבה, עד כי לא עלה בידי שום שלטון להטיל את מרותו עליהם, ונראה שכונתו לנבטים. הכרת המדבר ואורחותיו העניקו לנבטים שליטה מוחלטת כמעט על כל הנעשה בתחומי; הם שלטו בדרכי המסחר וניצלו אוצרות טבע וצמחי בושם אנדמיים ויוקרתיים שגדלו בתחום שליטתם והכניסו להם רווחים נאים (דיודורוס, הספרייה ההיסטורית, ב, 48, 6-9). גם אגתרכידס מקנידוס בן המאה ה' לפסה"נ (הים האדום, 176-179) מציין את העברת הבשמים לפטרה ולפלסטינה בידי השבטים הערבים.

הנבטים המשיכו לעסוק במסחר בבשמים גם כשנעשו יושבי קבע וגם לאחר שסופחה ממלכתם לאמפריה הרומית. דבר זה עולה מדברי אפוליוס (מעוטר בפרחים, 6) בן המאה ה' לפסה"נ, בין המקורות הבודדים המציינים במפורש את הסוחרים הנבטים ואת עושרם של הערבים מהבשמים.

מיעוט מקורות על סחרם של הנבטים, שהסתום בהם רב על הגלוי, והעדר ממצא ארכיאולוגי ישיר הקושר אותם לבשמים אינו מפתיע. הנבטים היו אחד מהשבטים הערבים הרבים שעסקו במסחר בבשמים ופעמים רבות הם נזכרו במקורות הקלאסים והיהודיים בשם הכללי 'ערבים'. זאת ועוד, מדובר בסוחרים נוודים שלא עסקו בפועל בגידול צמחי בשמים, אלא היו גורם מתווך שעסק במוצרים קטנים ויקרים, ועל כן הם לא הותירו אחריהם סימנים מזהים לפעילותם.

איור 93: נתיבי הבשמים
Fig. 93: Perfume routes

העיסוק המסורתי של הערבים במסחר הבשמים

מתקופות קדומות ישנן עדויות לעיסוקם של הערבים במסחר בבשמים. בסיפור מכירת יוסף למצרים נאמר: "והנה ארחת ישמעאלים באה מגלעד וגמליהם נשאים נכאת וצרי ולט הולכים להוריד מצרימה" (בראשית לז: 25; מג: 11). ביטוי לכך מופיע במקרא גם בשמותיהם של בני ישמעאל: 'מבשם' ו-'בשמת' (בראשית כה: 13; לו: 8). עיסוקם של הערבים במסחר הבשמים נמשך עד העת החדשה. הדים לעיסוק הזה מוצאים גם במסורת חז"ל מהתקופה הרומית-ביזנטית, ונראה שהיא מתארת את המסחר של הערבים בימיהם (למשל: תנחומא, פרשת חיי שרה, ח). לא בכדי זיהה אונקלוס בתרגומו את 'קדר' עם הנבטים: "ערב וכל נשיאי קדר המה סוחרי ידך" (יחזקאל כז: 21) "ערב וכל ברבי נבט אינון תגריך". אף שנטשו את חיי הנוודות והפכו ליושבי קבע (תהליך שהחל במאה הא' לפסה"נ), המשיכו הנבטים לשלוט בנקודות המפתח של דרכי המסחר. המונופול שהיה בידי הממלכות הדרום-ערביות על גידול צמחי הבושם והקטורת וכן השליטה על המסחר הכניסו להם הון רב, ופליניוס (79-23 לסה"נ) תיאר את הערבים כ"גזע עשיר ביותר בעולם" (תולדות הטבע, ו, 162). במקום אחר בחיבורו הוא העריך שממאה מיליון ססטריים שהוציאה האימפריה הרומית על סחורות מן המזרח – מערב, מהודו ומסין – הרוב נועד לרכישת פנינים ובשמים מהערבים (יב, 84).

דרכי המסחר

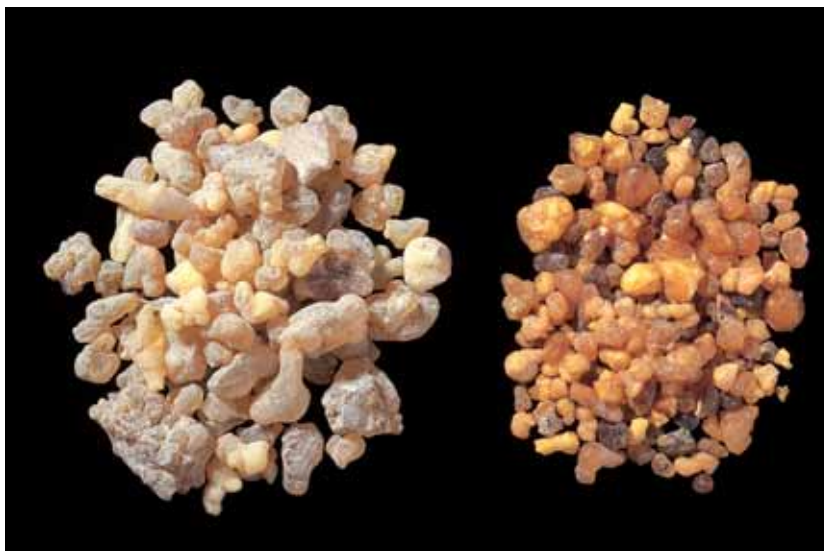
פרנסתם של הנבטים הייתה מושתתת בעיקר על מסחר-מעבר ועל תיווך בין שבטים ערבים אחרים לבין סוחרים ושליטים מקומיים שבתחומי שליטתם התנהל המסחר. הנבטים היו אפוא חוליה מקשרת במסחר בבשמים ובתבלינים, שהתנהל בין 'ערב המבורכת' לבין חוף הים התיכון. חלק המוצרים הללו הובאו מדרום-מזרח אסיה דרך הים ההודי, וחלק הובאו מדרום ערב, כגון מור ולבונה (דיודורוס, הספרייה ההיסטורית, ב, 49, 1-2). הדרישה הרבה למור וללבונה בעולם העתיק הביאה להתפתחות מערכת מסחר מאורגנת ומפותחת. מערכת ההפצה והשיווק כללה נתיבים רבים, ביבשה ובים, אשר עלו וירדו חליפות בחשיבותם. בתקופה ההלניסטית והרומית עברו בארץ-ישראל ובסביבתה כמה נתיבים. הנתיב העיקרי היה בציר דופאר (עומאן), שבא (תימן), מדינה, פטרה, עבדת ועזה, ששימשה נמל חשוב לייצוא הבשמים לארצות אגן הים התיכון ולעוד ארצות ברחבי האימפריה הרומית (Miller 1969). סעיפים אחרים של נתיב הבשמים הגיעו אל רינוקולורה (אל-עריש) ואל תחנות אחדות במצרים (סטראבו, גיאוגרפיה, טז, 4, 24). יש להניח שחלק מהנתיבים הללו היו בשימוש כבר מתקופת המקרא, כפי שעולה מהפסוקים המזכירים את המסחר בבשמי ערב (למשל: מלכים א' י: 2; ישעיה ס: 6; יחזקאל כז: 21-22). אוסטרקונים שנמצאו בכמה אתרים בארץ למשל, עיר דוד ירושלים, ועליהם כתובות דרום-ערביות מעידים על קשרי מסחר בין ארץ-ישראל לדרום ערב. תיאור מפורט של נתיבי המסחר ואזכור תחנות נתיבים אלה מופיעים רק במקורות הכתובים והכרטוגרפיים מהתקופה הרומית (תיאורו של פתולמאיוס ומפת פויטינגר). על-פי תיאורים אלה ובאמצעות סקרים וחפירות ארכיאולוגיות מזהים חלק מהתחנות ומוצעים שחוזרים לתוואי של חלק מהדרכים (אוריון ועיני תשנ"א). פליניוס מביא את התיאור הנרחב והחשוב ביותר של הלבונה, גידולה, הפקת השרף והמסחר בו. מהמידע שהוא מביא על הלבונה אפשר ללמוד על אופי המסחר בבשמים בכללותו. לדבריו מקור הלבונה הוא מארץ שבא והפיקו אותה רק משפחות מיוחסות שקיבלו את הזיכיון לכך (פליניוס, תולדות הטבע, יב, 51-54). נהגו ללקט את הלבונה פעם בשנה, אולם בתקופתו, כאשר עלה הביקוש לשרף, הפיקו שרף מהעצים פעמיים בשנה (פליניוס, שם, יב, 58). פליניוס מציין 65 תחנות בדרך הובלת הלבונה. ההובלה הייתה יקרה וההוצאות כללו מסי מעבר ושוחד לשליטים מקומיים (פליניוס, שם, יב, 64-65). בשל החשיבות הכלכלית של סחר הבשמים השקיעו הנבטים ואחריהם הרומאים משאבים רבים בכינון הדרכים ובתחזוקתן: הצבת אבני מיל, בניית תחנות למתן שירות לנוסעים, מצודות,

איור 94: ענף מעץ הלבונה (*Boswellia sacra*)
Fig. 94: Branch from a frankincense tree (*Boswellia sacra*)

איור 95: ענף מעץ הלבונה (*Boswellia frereana*)
Fig. 95: Branch from a frankincense tree (*Boswellia frereana*)

איור 96: מיני שרף לבונה
 Fig. 96: Various types of frankincense resin

מגדלים ונקודות תצפית לאורך הדרכים. שירותים אלה בפני עצמם שימשו מקור הכנסה לשליטים וסיפקו מקורות פרנסה לנבטים ולבני עמים אחרים.

לדעת החוקרים, ביות הגמל (על פרק הזמן המדויק יש חילוקי דעות) נתן תנופה למסחר הערבי (Bulliet 1977). המקורות הכתובים אכן מציינים אורחות גמלים הנושאות בשמים (בראשית לז: 25) וממצא זואוארכיאולוגי באתרים שלאורך דרכי הבשמים בנגב מעיד על מגמת עלייה בשימוש בגמל לאורך ציר הזמן. למשל, באתרים מהתקופה הנבטית והרומית רבים שרידי עצמות הגמלים (72 אחוזים מכלל שרידי העצמות) בהשוואה לשרידי עצמות הסוסים (28 אחוזים).

מוצרי המסחר ומקורם

הנבטים עסקו במסחר במוצרים ששימשו לצורכי רפואה ובושם, שהיו מצויים בתחום יישובם ומחוצה לו, כמו ביטומן מים המלח ואפרסמון שגדל בסביבת יריחו. למוצרים אלה היה ביקוש גבוה והם יוצאו לחו"ל (דיודורוס, הספרייה ההיסטורית, ב, 48, 7-9). ואולם בעיקר סחרו הנבטים במוצרי בושם וקטורת שהופקו מצמחים שגדלו באופן טבעי בדרום ערב, בחבש ובסומליה. זהו אזור פיטוגיאוגרפי (האזור האריתריא-ערבי) שבו התפתחה צמחייה טרופית-הררית מיוחדת ובה מור ולבונה. בחצי האי ערב גדל גם האפרסמון ומשם כנראה הופץ אל נאות המדבר של אגן ים המלח ובקעת הירדן. צמחים אלה דורשים תנאים אקולוגיים ייחודיים, צירוף של טמפרטורה גבוהה ומשקעים מרובים (גשמי מונסון) או זיקה למעיינות. להלן אתאר כמה מצמחים אלה.

לבונה

לבונה הוא שרף המופק מעצים מסוג *Boswellia* והשמות 'לבונה' או 'לבאן' בערבית רומזים לצבע הלבנבן-החלבי של שרף העץ טרם קרישתו. יש כמה מיני לבונה, שמפיקים מהם שרף לקטורת בחופי ערב הדרומית ובצפון-מזרח אפריקה; מינים אלה נבדלים בתכונותיהם המורפולוגיות ובשרף שהם מפיקים. מפורסמת במיוחד הלבונה הידועה בשם המדעי *B. sacra = B. carteri*, הגדלה בחצרמות שבדרום תימן ובסומליה (Hepper 1969; Groom 1981; Van Beek 1960). הלבונה היא סממן הקטורת המובהק ביותר בעולם העתיק והמונח 'קטורת' באופן סתמי מכון בדרך כלל אליה. סממן זה הובא בתקופת המקרא מדרום ערב ומארצות רחוקות אחרות, כמו שנאמר: "לבונה משבא תבוא" (למשל: ירמיהו: 20; ישעיהו: 6). מאזור זה הביאו את הלבונה גם בתקופה הההלניסטית והרומית (הרודוטוס, היסטוריה, ג, 107; תיאופרסטוס, תולדות הצמחים, ט, 4; פליניוס,

איור 97: ענף מעץ המור (*Commiphora habyssinica*)
 Fig. 97: Branch from a myrrh tree (*Commiphora abyssinica*)

תולדות הטבע, יב, 51). כאמור, בימי בית שני הייתה עזה תחנה מרכזית בדרך הבשמים וישב בה "ממונה מיוחד על המסחר בלבונה" (פליניוס, יב, 64). מסופר שבעת שכבש את עזה בשנת 382 לפסה"נ מצא אלכסנדר מוקדון במחסניה כמות גדולה של לבונה (פלוטארכוס, חיי אלכסנדר, ה, 25). הלבונה הייתה בשימוש לצרכים דתיים בכל הדתות והתרבויות הקדומות, כפי שעולה מהמקורות ההיסטוריים והארכיאולוגיים (עמר תשס"ב). למשל, בלכיש נמצאו מזבחות קטורת רבים ועל אחד מהם נמצאה כתובת המזכירה את הלבונה ואת שם המנדב. לבונה הייתה מרכיב בקטורת התמיד בבית המקדש, והייתה גם קטורת מלבונה בלבד, שבתוספת שמן שימשה לכל המנחות כמעט. הלבונה הוקטרה בכלים שנקראו בזיכים והיא אוחסנה עם שאר אוצרות המקדש בלשכה מיוחדת (נחמיה יג: 5, 9). במקרא מצויות ראיות רבות להבאת קטורת לבונה למקדש בידי הציבור לשם הבעת תודה (ישעיה ס: 6; ירמיה יז: 26, מא: 5). בתקופה הפרסית ובתקופה ההלניסטית נהגו השליטים הנוכרים לתרום למקדש כמויות גדולות של לבונה.

בלבונה השתמשו גם לצורכי הקטרה לשם הנאה (מוגמר), רפואה וכן בשעת קבורת המתים, לצורך ציון חשיבותם, אך גם כדי להפיג את הריחות הרעים. פליניוס מציין בעניין זה: "כמויות עצומות של לבונה נשרפות ברומא מדי שנה בשנה לכבוד המתים. בעת קבורת אשתו פופאיה שרף נירון קיסר לבונה בכמות כזו שמומחים העריכו כי אינה ניתנת להפקה בערב במשך שנה תמימה" (פליניוס, תולדות הטבע, יב, 83). חוקרים רבים סבורים שהירידה בסחר הבשמים של הערבים חלה עם התפשטות הנצרות מכיוון שהנוצרים לא נהגו לקבור בתהליך קרימציה או חניטה.

מור

מור הוא שרף המופק מפציעת הקליפה של מיני עצי מור (*Commiphora*), הגדלים באפריקה, בערב ובמזרח הודו (בין המינים השכיחים הם אלה הקרויים *C. myrrha* ו-*C. habyssinica*). מינים אלה הם שיחים או עצים בגובה של כשלושה עד ארבעה מ', בעלי ענפים קוצניים ועלים תלתניים. הם גדלים באזורים צחיחים למחצה, לרוב על תשתית סלעית. החיתוך בקליפת הצמח גורם להגברת הפרשת השרף ולקרישתו בזמן חשיפתו לאוויר. מינים שונים של מור ומחיריהם מתוארים בספרות הקלאסית (פליניוס, תולדות הטבע, יב, 69). בעבר גידלו את המור כגידול חקלאי (פליניוס, שם, יב, 66) וכיום נאסף השרף ברובו מעצי בר בתקופת שלכת הקיץ (Groom 1981; Van Beek 1960). השם מור מופיע בשינויים קלים בכל השפות השמיות, למשל *murru* באכדית, מירא בארמית, מר או מורא בערבית. מהשפות השמיות הועבר השם ליוונית, ללטינית ולשפות אירופיות אחרות. השם מור נגזר כנראה מתכונת מרירותו של בושם זה. המור נמנה עם הבשמים החשובים שהיו בשימוש באזורנו בתקופה העתיקה והוא יובא לצורך תמרוקים ולרפואה. דוגמה לכך מוצאים בכתבי אל-עמארנה מהמאה הי"ד לפסה"נ. באחד המכתבים מבקש מלך גזר, אחד המלכים בכנען, ממלך מצרים שישלח לו מור לצורך רפואה.

בושם המור היה אחד מהמרכיבים של משחת הקודש (שמות ל: 23) ואחד מסמני הקטורת במקדש (עמר תשס"ב). מור נזכר במקרא בשימת הבשמים היוקרתיים: קנמון, אהלים וקציעות. הנשים סכו את גופן ומצעיהן בבושם המור כדי לעורר את מחזיריהן (תהלים מה: 9; משלי ז: 12; שיר השירים ה: 5). היו נשים שנהגו לשאת על חזיהן שקיק מור הוא "צרור-המר" (שיר השירים א: 13). בספר יהודית מסופר שיהודית סכה את גופה ב"מור שמן" לפני בואה להולופרנס, שר צבא אשור (יהודית י: 3). במגילת אסתר מסופר שהנשים המועמדות לבוא לפני המלך אחשוורוש עברו תקופת הכשרה, שכללה: "ששה חדשים בשמן המר וששה חדשים בבשמים ובתמרוקי הנשים" (אסתר ב: 12). בתלמוד מבואר ששמן המור הוא "סטכת" (בבלי, מגילה יג, ע"א), ולפי הסופרים הרומים ה-*stakte* הוא כינוי לשרף המשובח והיקר ביותר (דיוסקורידס, על חומרי הרפואה, א, 73; פליניוס, תולדות הטבע, יב, 35, 68). יש חוקרים הסבורים שהמור גדל גם בארץ-ישראל, ואולם לפי שעה אין לכך ראיות מספקות, והעדות היחידה היא שעל שברי כלי שנמצאו במצדה נכתב מכתב ובו נזכר המור.

איור 98: ענף עץ המור ושרף
Fig. 98: Branch from a myrrh tree and resin

איור 99: עץ לבונה צעיר
Fig. 99: Young frankincense tree

אפרסמון

בושם האפרסמון הופק כנראה מהצמח הקרוי *Commiphora gileadensis = C. opobalsamum*; זהו שיח שעשוי להגיע לגובה כחמישה מ', ענפיו רתמיים, נושאים שלושה או חמישה עלעלים קטנים (שאורכם כס"מ אחד) הנושרים בעונת היובש, פרחיו קטנים, בגון ירקרק-צהוב ופרותיו בתי גלעין. הצמח נקרא בשפות אירופיות עתיקות ומודרניות בשם balsam ובערבית 'בלסאן' או 'בשאם'. שמות אלה נגזרו כנראה מהמילה העברית "בושם", שהייתה כינוי מיוחד לצמח זה ושם קיבוצי לכלל מיני צמחי הריח. צמח זה גדל בעבר וגם היום בחצי האי ערב. על מלכת שבא מסופר שהביאה לשלמה "זהב ובשמים הרבה מאד ואבן יקרה, לא בא כבשם ההוא עוד לרב" (מלכים א' י: 10; השו: יחזקאל כז: 22). אפשר להסיק מפסוק זה שמדובר בבשמים המובאים מאזור "שבא" (דרום ערב) והמונח "בשם ההוא" מכוון כנראה לבושם מסוים ומיוחד. תיאור זה מתאים לאפרסמון. על סמך הנחה זו כנראה קבע יוסף בן מתתיהו שהאפרסמון הובא לארץ בידי מלכת שבא (קדמוניות היהודים, ח, 174). בפרשנות היהודית לתקופותיה מזוהה האפרסמון עם ה"צרי", "נטף" ו"קטף", מסמני הבושם והמרפא שהיו בשימוש בתקופת המקרא ובימי הבית שני לצורכי קודש וחולין (עמר תשס"ב). גידול האפרסמון בבקעת הירדן נזכר רבות בספרות היוונית והרומית, שבה נאמר שהצמח הזה גדל רק בסוריה או ביהודה והוא נחשב לבושם היקר והאהוד ביותר בעולם הרומי (למשל: תיאופרסטוס, תולדות הצמחים, ט, 6; דידורוס, הספרייה ההיסטורית, ב, 48; סטראבו, גיאוגרפיה, טז, 2; פליניוס, תולדות הטבע, יב, 111-113).

פליניוס מספר, שסוד טיפוחו היה שמור בתחילה בידי היהודים. במהלך מרד היהודים ברומאים ניסו היהודים להשמיד את מטעי האפרסמון לבל יפלו בידי אויביהם ומלחמה קשה ניטשה על כל שיח ושיח. שיח האפרסמון אף נחשב לאחד מסמליה של ארץ-ישראל והוא נישא בתהלוכת הניצחון של טיטוס ברומא יחד עם היהודים השבוים (פליניוס, שם).

כמה ממצאים ארכיאולוגיים רומזים לגידול האפרסמון והפקת הבושם ממנו בארץ-ישראל. להלן שתי דוגמאות. על שבר קנקן שנתגלה במצדה נמצאה הכתובת "מז בלסנה" (מיץ?) אפרסמון). הסבר אחר שאני מציע לכתובת זו הוא, שיש להשלים את המילה "מז" ל-"מזיא", היינו שיער, והכוונה לאחד מזני האפרסמון שמתאר פליניוס, שיש לו עלים דקים כמו שערות ואיכותו נמוכה יחסית (פליניוס, שם, יב, 114). בשתי פיסות פפירוס שנמצאו במחנה הלגיון הרומי העשירי בסביבת מצדה נכתבה המילה *Xylobalsamom*, כלומר בושם (נחות באיכותו) שהופק מעצת העץ, כפי שמסופר במקורות הרומיים. הימצאות הפפירוסים הללו במצדה תומכים בהנחה שההגנה על מטעי האפרסמון הוטלה על הצבא שצר על מצדה, או שמא השתמש הצבא הרומי בבלסם-העץ לצרכים רפואיים (Cotton and Geiger 1996: 166; Patrich and Arubas 1989).

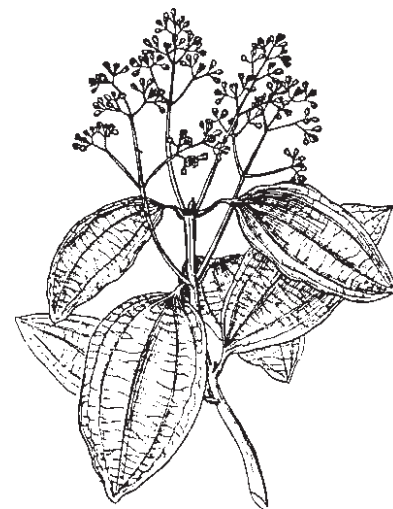
איור 100: שיח לוטם השרף
Fig. 100: Ladanum

גידול האפרסמון נזכר פעמים רבות גם בספרות חז"ל ונראה שרוב האזכורים משקפים את המציאות במאה ה' לסה"נ ואילך. בתלמוד (בבלי, ברכות מג, ע"א) נאמר: "אין מברכין בורא עצי בשמים אלא על אפרסמון של בית רבי ועל אפרסמון של בית קיסר". ממקור זה ומהמקורות הרומיים עולה, שמדובר בבושם יוקרתי שהיה ענף כלכלי מנופוליסטי של הקיסר ושל בית הנשיא. בושם זה היה ייחודי לארץ-ישראל ולכן לדברי רבי יהודה היה צורך להתקין לו ברכה מיוחדת: "בורא שמן ארצנו" (בבלי, ברכות מג, ע"א). על התפשטות גידול האפרסמון אפשר ללמוד מדרשתו של רב יוסף (בסוף המאה הג'): "ומדלות העם השאיר נבוזרדאן רב טבחים לכרמים וליגבים (ירמיה נב: 16) – כורמים אלו מלקטי אפרסמון מעין גדי ועד רמתא" (בבלי, שבת כו, ע"א). מקור חשוב אחר הוא אבסביוס (240-360 לסה"נ בערך), שכותב: "והיום הוא עין גדי כפר גדול מאוד של יהודים, נמצא אצל ים המלח, משם הצרי" (אונומסטיקון, תרגום ע"צ מלמד, עמ' 42). יש חוקרים המפרשים את "סוד הקריה" הנזכר בכתובת של בית הכנסת בעין גדי (מאה ו') כסוד גידולו של האפרסמון. העדות האחרונה לגידול האפרסמון בארץ-ישראל היא מראשית התקופה הערבית, ומאז עבר גידולו למצרים.

לוטם

לוטם השרף (*Cistus ladanifer*) הוא שיח אשר על עליו יש בלוטות המפרישות שרף דביק וריחני. צמח זה גדל בר באסיה הקטנה ובעבר גדל כצמח תרבות בסוריה ובארץ-ישראל. באחת מרשימות המס האשוריות נכתב, שרצין מלך ארם-דמשק העלה כמס לתגלת-פלאסר השלישי בשנת 738 לפסה"נ, בין היתר, "20 כיכר לדני". צמח זה מזוהה עם ה"לט" המקראי (בראשית לו: 25; מג: 11) ועם ה"לוטם" שבמשנה (שביעית ז, ו). מתעודות מימי מרד בר-כוכבא עולה שצמח זה גדל בעין גדי, שהייתה ידועה בעת העתיקה בגידול צמחי בושם למינהם. הסופרים היוונים והרומים מציינים, שאיסוף טיפות השרף נעשה על-ידי סירוק שערות עזים שרעו בשדה של שיחי לוטם. במקורות אלה גם מציינים את הזיקה בין הצמח הזה לערבים. הרודוטוס (היסטוריה, ג, 112) כתב: "הלוט שהיוונים קוראים לו לְדָאנון והערבים לְאֶדָנון... הוא משמש למשחות רבות, אבל הערבים משתמשים בו במיוחד לקטורת". גם פליניוס משבח את שרף הלוטם (Ladano) של ערב ומציין שהוא מופק בתחום מושבם של הנבטים הגובל עם סוריה, והוא מוסיף שהלוטם האמיתי גדל בקפריסין (פליניוס, תולדות הטבע, יב, 73).

בשמים ותבלינים נוספים

נוסף על מיני הקטורת שנזכרו לעיל עסקו הערבים במגוון בשמים ותבלינים שמוצאם מדרום-מזרח אסיה ומקצתם יוחסו למחוזות שלטונם של שבטי הערבים. אחד הצמחים האלה היה הקרדמון (*Elettaria cardamomum*), צמח ממשפחת הזנגביליים. מהפרות ומהזרעים שבתוכם מכינים את התבלין "הל". הסופרים הרומים ציינו שהתבלין הזה מקורו בהודו ובערב ויש לו תכונות רפואיות רבות (דיוסקורידס, על חומרי הרפואה, א, 5; פליניוס, תולדות הטבע, יב, 50). סממן קטורת ורפואה שמוצאו מהרי ההימליה ואשר יוחס לערבים הוא "קושט" (דיודורוס, הספרייה ההיסטורית, ב, 48, 3). שני צמחי בושם בשם זה היו ידועים מאזור זה בעולם העתיק: *Costus speciosus* ו-*Saussurea lappa*. עוד צמח תבלין ובושם שהערבים סחרו בו היו מיני הקינמון (*Cinnamomum zeylanicum*; *Cinnamomum cassia*). על מוצא צמחים אלה סופרו אגדות (הרודוטוס, היסטוריה, ג, 111; תיאופרסטוס, תולדות הצמחים, ט, 5). נביא לדוגמה את המסופר אצל הרודוטוס (היסטוריה, ג, 107): "בכיוון דרום הארץ המיושבת הרחוקה ביותר היא ערב. רק בה גדלים הלבונה, המור, הקסקיה, הקינמון והלוט. את כל אלה, חוץ מן המור, משיגים הערבים בעמל רב... על עצי הלבונה שומרים המוני נחשים מכונפים ומגוונים בצבעם, רבים סביב כל עץ. אלה הנחשים המתקיפים את מצרים. שום דבר מלבד עשן הסְטִירְאָקס אינו יכול לגרש אותם מן העצים". פליניוס (שם, 85) העיר בהקשר זה שמדובר בבדותות שהמציאו הילידים כדי להעלות את מחיר תוצרתם. הוא מזכיר עוד צמחי בושם, שאינם מזוהים, שהערבים סחרו בהם (שם, 99). עולה אפוא שהנבטים עסקו במגוון מוצרי יוקרה, שלא כולם זכו לתיעוד היסטורי.

איור 101: קושט (*Costus speciosus*)
Fig. 101: Costus (*Costus speciosus*)

איור 102: ענף של קינמון צילוני
Fig. 102: Branch of cinnamon
(*Cinnamomum zeylanicum*)